

– УДК 327.39: 297

Шкляж Йосип Михайлович, 1945 р.н. Доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії МДПУ. Автор більш ніж 100 наукових праць. Фахівець у галузі нової та новітньої історії країн Азії та Африки. Член спеціалізованих Вчених рад у Києві, Одесі.

Арабський світ: політичний іслам та суспільство

Наукова стаття присвячена розгляду арабо-ізраїльського конфлікту на Близькому Сході. Ця тема є дуже актуальною, оскільки цей складний конфлікт носить глобальний характер. Автор приділяє значну увагу аналізу зовнішніх і внутрішніх причин ситуації, що склалася в регіоні на сучасному етапі, застосовуючи історичний і геополітичний підходи, подає стислий виклад основних віх мирного процесу і своє бачення перспектив його розвитку.

В ХХІ сторіччя, на жаль, перейшли міжнародні конфлікти, серед яких близькосхідний – один з найскладніших і вибухонебезпечних.

Всі згодні з тим, що Близький Схід – це важливий регіон, загострення ситуації в якому може створити пряму загрозу багатьом країнам світу. Значення цієї частини планети настільки велике, що будь-який конфлікт може привести світ до тривалої війни з непередбачуваними наслідками [1].

В 90-ті роки ХХ сторіччя почалися істотні зміни в геополітичній ситуації в цьому регіоні. Головною зовнішньополітичною передумовою стали корінні зміни у співвідношенні сил на міжнародній арені. Це перш за все закінчення "холодної війни" і розпад СРСР.

Основні "діючі особи" у близькосхідному конфлікті (з арабської сторони) з руйнуванням соціалістичної системи втратили своїх заступників. Не секрет, що СРСР проводив односторонню проарабську позицію, примушуючи своїх союзників чинити так само.

Розпад СРСР і всього соцтабору примусив навіть найбільш радикальні уряди в арабських країнах переглянути свою позицію відносно Ізраїлю; припинити, хоча б на словах, загрозувати знищенням "сіоністського ворога".

Але окрім зовнішніх причин слід назвати і внутрішні фактори, які сприяли зміні ситуації на Близькому Сході.

Тут слід мати на увазі такі причини: процес соціально-економічної роздробленості, що проходив в арабському світі, іншими словами, виникнення "багатих" нафтодобувних країн (Саудівська Аравія, Кувейт, Об'єднані Арабські Емірати, Оман) та "бідні" держави (Судан, Мавританія, Ємен). Нарешті, арабські країни з середнім рівнем щорічного прибутку на душу населення (від 600 до 3000 доларів)

(Марокко, Єгипет, Туніс, Йорданія та інші).

Але навіть "багаті" арабські держави, незважаючи на великі прибутки від продажу нафти, все більше економічно залежать від США та інших західноєвропейських країн, не говорячи вже про "бідні".

Таким чином, настав момент, коли більшість арабських лідерів вважала за найкраще прислухатися до голосу Вашингтона і погодитися на мирний діалог між конфліктуєчими сторонами на Близькому Сході.

У цьому році виповнюється десять років з відкриття історичної Мадридської конференції, яка по праву вважається початком мирного процесу на Близькому Сході. За ці роки мали місце чимало драматичних подій: рукоштовканих злих ворогів у минулому (генерала Іцхака Рабіна, який колись займав посаду начальника генерального штабу ізраїльської армії, і керівника терористичної організації "Фатх" Ясира Арафата) і злочинське вбивство прем'єра-миротворця; вивід ізраїльських військових підрозділів з Південного Лівану і початок нової інтифади... А між тим явно або таємно продовжувалися переговори між палестинцями та Ізраїлем.

Колишній прем'єр-міністр Ізраїля Єхуд Барак, як мені здавалося, погодився в ході переговорів на занадто великі поступки з багатьох складних питань. Він навіть погодився з розподілом Єрусалиму і контролем Арафатом його східної частини, населеної переважно арабами. Але палестинському лідеру цього виявилось недостатньо. Арафат спробував "дотиснути" свого партнера на переговорах, примусивши останнього піти на політичне самогубство, давши згоду повернути арабам контроль над Храмовою горою, ліквідацію поселень, репатріацію сотень тисяч біженців.

Барак на подібний "жест" ще не був готовий. Тоді Арафат наказав розпочати "другу серію" інтифади: безлад на палестинських територіях, що контролювалися палестинською владою, супроводжувався насиллям, перестрілками, терористичними актами і т.п. [2].

Але палестинський лідер у чомусь серйозно прорахувався. Барак не піддався натиску і вирішив, згідно з демократичними традиціями єврейської держави, піти у відставку. Вибори нового прем'єра показали: більшість ізраїльтян не погоджуються з політикою односторонніх поступок. Переміг лідер "правих" генерал Арієль Шарон [3].

Добре це чи погано для продовження мирного процесу? Я вважаю: переважна більшість ізраїльтян бажає справжнього миру зі своїми сусідами, причому миру, який був би вигідний обом сторонам. Але біда в тому, що палестинські керівники, говорячи по мир, насправді підбурюють хлопчиків кидати каміння в солдатів; крізь пальці дивляться на діяння своїх поліцейських, які обстрілюють ізраїльські військові пости, і т.п.

Виникає питання: навіщо Арафату "гопити" лідера "лівих" Барака, з яким йому легше було домовитися? Мабуть, палестинські стратеги, знаючи про палке бажання жителів держави Ізраїль жити в мирі зі своїми сусідами, вирішили піти "ва-банк" і, як мені здається, програли.

Шарон – "твердий горішок". Якщо він і погодиться на компроміс із деяких не дуже істотних питань, то вимагатиме від протилежної сторони більше гарантій безпеки, ніж його попередник. Наприклад, новий прем'єр-міністр Ізраїлю навряд чи зважиться ліквідувати більшість єврейських поселень, що розташовані в Газі та на Західному березі річки Йордан; не віддасть ні сантиметра Єрусалимської землі; не відкриє кордону своєї країни арабським біженцям.

Спробуємо розібратися. Десятки процвітаючих поселень, що були створені на пустих землях, які історично належали єврейському народові, виконують нині важливу стратегічну функцію, не говорячи вже про економічну доцільність. В упорядкованих поселеннях проживають десятки тисяч чоловік, які є щирими прихильниками ідей сіонізму і відверто підтримують партію "Лікуд", лідером якої є А. Шарон.

Єрусалим став столицею єврейської держави ще три тисячі років тому, коли араби жили в пісках

спекотної Аравії і поклонялися кам'яним ідолам.

Історично вже так склалося, що давня Іудея після героїчної боротьби з могутнім Римом зазнала поразки. Сталося це в 70-му році до н.е., тобто більше двох тисяч років тому: Єрусалим та святиня єврейського народу – Храм були підпалені та зруйновані; жителі Іудеї частково полягли на полях бою, але в більшості були вигнані з рідних місць.

Але 14 травня 1948 року світ дізнався про відтворення єврейської держави; однак тільки в червні 1967 року Східний Єрусалим було звільнено від йорданської окупації, і він став неподільною столицею держави Ізраїль.

У старій східній частині Єрусалима живуть серед інших і араби, окрім того, це місто вважається третьою по значущості (після Мекки і Медини) ісламською святиною; і ось на цій основі Арафат вимагає віддати цю частину "Священного міста" палестинській автономії, забувши, що в ній знаходяться також найбільш шановані святині іудаїзму та християнства. Він бажає нового розподілу Єрусалима, який перетвориться в цьому випадку в джерело постійних конфліктів та провокацій релігійних фанатиків.

З 1948 року Ізраїль покинули сотні тисяч палестинців, осівши в таборах, що були створені в арабських країнах. Тепер їх нараховують більше 3 мільйонів чоловік, і Арафат вважає за можливе повернути цих людей назад до Ізраїлю, забувши про те, що єврейська держава в той самий час прийняла та абсорбувала сотні тисяч євреїв, які втекли з арабських країн.

Так наскільки реальні плани палестинської верхівки, що активно підтримується більшістю арабських та мусульманських держав?

Вважаю, що "праві" в Ізраїлі ще не "дозріли" для здійснення політичної зради, але в уряді Шарона засідають "ліві", які можуть вимагати поступок палестинцям "в ім'я миру". Між тим роки практично безрезультатних переговорів показали: чим більше односторонніх компромісів, тим більш віддаленим є мир. Важко розраховувати на те, що спокій і взаєморозуміння прийдуть на Святу землю в близькому майбутньому.

Скоріше за все потрібно буде ще як мінімум одне-два покоління, щоб з'явилися політичні лідери, які здатні по-справжньому зрозуміти один одного, а народи цього багатостраждального регіону погодяться на істинне співіснування.

Література

1. Киселев В. Ближний Восток. Долгая дорога к миру // Азия и Африка сегодня. – 2000. – № 5-7.
2. The Jerusalem post. – 2000. – February. – P. 3.
3. Аргументы и факты. – 2001. – Январь-февраль.

геополітики

Спроби геополітичного аналізу і використання геополітичного методу вже не є чимось надзвичайним і екзотичним для України. Праці Дергачова, Врублевського, Соскіна, Хорошковського та інших авторів засвідчують, в цілому, як геополітичну специфіку України, так і геополітичну невизначеність її становища. Це дозволяє стверджувати, що національна правляча еліта не має цілісної концепції національної безпеки і національних інтересів. Якщо ж такі концепції існують, то вони не стали надбанням широкого кола науковців, відомі лише обмеженій кількості фахівців, а значить, несуть у собі елементи закритості і некритичності. Реальне життя свідчить, що геополітичні підходи не перетворилися в геостратегію як основний інструмент зовнішньої політики.

Слід зауважити, що сучасний геополітичний аналіз застосовується в більшості своїй лише на макрорівні і за допомогою таких категорій, як "життєвий простір", "буферна держава", "фронтальне суперництво", "геополітичні лінії" і т.д. Менше звертається уваги на геополітичний вимір мікрополітики. Це стосується внутрішньої геополітики країни та особливостей взаємовідносин центру і регіонів. Маються на увазі не лише фінансово-економічні відносини, на яких робиться наголос з 1993-1994 років. До особливостей можна віднести існування лобістських регіональних груп і сфери їх впливу, національно-культурні особливості, демографічні, ментальність, близькість і віддаленість від центру і державних кордонів, впливи інших держав і т.д.

Якщо окремі аспекти цієї проблеми висвітлювались українською наукою, то комплексний аналіз ще попереду. Пропонована стаття є спробою такого аналізу.

Сучасне внутрішнє геополітичне становище України має свої історичні витoki [1]. Дніпровський сектор лімесу з оазисним потенціалом лук і плесів Десни, Тетерева, Ірпеня, Стугни, Росі, Трубежу та інших малих річок в IX-X століттях стали місцем розвитку (російські геополітики використовують термін П. Савицького "месторазвитие")

цивілізаційного вогнища, яке пережило фазу підйомів і згасань. Поєднання кліматичних, геоморфологічних, рельєфних факторів призвело до того, що виникають дві осі розвитку у вимірі геополітичних координат: вертикальна, дніпровська, і горизонтальна, лісостепна. Київ, що розташований на перехресті цих осей, виступав і виступає як консолідуєчий центр різнонаправленого розвитку.

Висхідна геополітичного розвитку Київської Русі базувалась на освоєнні нових земель у цих напрямках: від Карпат через дністровський і південнобузький сектори лісостепу до донецько-донського вододілу, за яким починалась Азія. Другий напрям: від Подніпров'я на північ і схід і весь час, хвилеподібно, з перемінним успіхом на ворожий, кочовий південь.

З погляду геоморфології, більшість території України розташована на південно-західній частині Східно-Європейської платформи. Це об'єднує Україну з Прибалтикою, Білорусією, Молдовою, Центральною Росією. Разом з тим пониззя названих країн змінюється в Україні виходом на поверхню порід т.зв. Українського гранітного щита. Це піднімає велику частину території, а також створює Дніпровські пороги, Донецький кряж, Південнобузький каньйон. Але Карпати і Закарпаття належать до альпійської зони складчастості. Окремою геологічною структурою є Крим. Основна частина України знаходиться в зоні стоку Чорного моря. Дніпровський річковий басейн об'єднує Україну з Білорусією та Росією, а Донський басейн – з Росією. Через невеликий басейн Західного Бугу частина Волині і Львівщини тяжіють до Балтійського стоку і до польської геополітичної ніші, а через неї – до Німеччини. Закарпаття належить басейну Дунаю і пов'язує нашу країну з країнами Центральної Європи, а через них – з Німеччиною. Таким чином, по горизонтальній вісі Україна завжди буде відчувати впливи взаємовиключних імпульсів Заходу і Сходу. Поділ економічний, культурний, ментальний є об'єктивною реальністю. Ліквідувати цю реальність неможливо. Можливо лише виявляти і пом'якшувати негативні наслідки зіткнення Сходу і Заходу.

Якщо розглянути внутрішню геополітику за допомогою популяційних ареалів, конфігурації розселення, з долученням мовних, етнокультурних, антропологічних якостей, можливо зробити такі висновки. Незважаючи на високу щільність населення і відносну рівномірність його розселення, маємо певні особливості. Найбільша щільність населення на невеликій території Лівобережжя, збільшується на Правобережжі і досягає максимуму на Західній